

33.3(2 Ресрчл
кзб

С. КЕРИМОВА

**А. С. Пушкинниң “Саран пәхливан”
драмасы кырымтатар тилинде**

*Кырымтатар миллий мектеплери юкъары сыныф талебелерининъ
дерстен тыш оқыumasы ичюн къулланма*

**Симферополь
2006**

А.С. Пушкиннинъ

«САРАН ПЕХЛИВАН»Ы КЪЫРЫМТАТАР ТИЛИНДЕ

1899 сенеси 26 майыс куню «Терджиман» газетинде басылған бир парчада¹ дениле ки, шу куньлер бутон Русие кендисининъ энъ мешхур шаири А.С. Пушкиннинъ 100 - йыллыгъыны къайд этмекте. Илимлер Академиясы, университетлер, окъув юртлары, гимназиялар ве чешит джемиетлер бу топракъынъ улу оғылу олған шаирни аньмакъта, оны шерефлемектелер. Атта дигер мемлекет ве халкълар бу байрамға къошулып озъ хошгонъюллигини косътермектелер, оны кендилерининъ юрек тимсали шеклинде танымакъталар ве онъа нисбетен сыйджакъ ислер дүйдурмакъталар.

Пушкиннинъ образлары тар бир черчиве ичинде булунмайлар, оларда Украин, Кавказ, Литва халкъларынынъ аят левхалары корюнмекте. Онынъ эсерлери чокъ тиллерге чевирильди. Терджиме олунған эсерлер миллий эдебиятларда айрыджа роль ойнамакъталар. Айны шей Къырымъ да айт. Пушкиннинъ эсерлери къырымтатарджаға чеврилиркен, онынъ образ системалары, яраткъан левхалары къырымтатар миллий эдебиятына кирсетилип, онъа тесир эткендирлер. Шу джумледе Пушкиннинъ драматургиясы къырымтатарджаға терджиме олуныркен, драманынъ бир жанр оларакъ хусусиетлери де языджыларымыз тарафындан менимсениле, жанрнынъ инджеликлери, услюп чешитлери, диалогнынъ озыгюнликлері огранилие. Шунынъ ичюн терджиме иле фааль оғрашкъан языджыларнынъ кенди эсерлери де пишкенилиги ве бедий сыйфаты иле айрылып туралар.

Ама эр алда эсернинъ теренлиги, бедиети бир тарафтан миллий озыгюнлик ве экинджи тарафтан дигер тиллерден алынгъан эдебий теджрибеге эсасланмакъта. Пушкиннинъ эсерлери XIX асырнынъ соңу ве XX асырнынъ башында къырымтатарджаға чокъ дефа чевирильдилер. Ильк чевирме теджрибелери XIX асырнынъ орталарында Къырым Ховаджа тарафындан япылғандыр. «Багъчасарай чешмеси» ве «Талисман» киби эсерлери исе, 1899 сенеси О. Акъчокъракълы тарафындан терджиме олунып, айры китап шеклинде нешир этильдилер.

А.С. Пушкиннинъ бедий сёз яратма санаты, онынъ теджрибе къувети истер - истемез яваш - яваш къырымтатар бедий эдебиятына да сингендир. Къырымтатар драматургиясы терджиме олунған эсерлерден зенгингилешип, инсаннынъ маневиятыны оғренме, онынъ зайыфлығы ве зехин кучюни анълама бильгилери де менимсениле.

Ама бедий эсернинъ буюк кучю дөгърудан - дөгъру тильнинъ озюнен бағылышыр. Терджимелер не къадар истидатлы япылса да, олар миллий левханы, миллий аньны кереги киби косътермейлер. Шунынъ ичюн бир

инглиз алимининъ атта бойле сёзлери де бардыр: Фирдоуси (940 - 1020), Хафиз (1325 - 1390) яхут Саадининъ (1210 - 1292) эсерлерини окъуп зевкъ алмакъ ичюн фарсиджени огремеге ляйыкътыр.

Дигер тарафтан джихан эдебияты классиклери бир чокъ тиллерге чевирилип белли бир тильде язылғын эсер дигер халқъларға да белли ола ве дюнья медениет хазинесини зенгинлештире. Бу манада А.С. Пушкин иле бағылышы меракълы бир мисаль кетирмек мүмкүн. И. Гаспринскийнинъ язысында расткельген бу мисаль буюк ибretке маликтир.

1828 сенеси А.С. Пушкин Тюргиени зиярет эте. Анда оны бир тюрк пашасы иле таныштыралар. Тюрк пашасы Пушкинни буюк рус языджысы олғаныны бильген соң, бойле гузель бир фикир сёйлеген. Деген ки, истидатлы языджылар кенди вилятлерининъ инджи сюслери олсалар да, олар бутюн джиханынъ малыдыр.

А.С. Пушкиннинъ мусульман халқъларына ве мусульманлықъкъ бағышлагын бир сыра эсерлери булунмакъта. Онынъ эсерлеринде Кырым, Кавказ, Татарстан киби топракълар ве олардаки медениет айрыджа ер тутмакъта.

Иште, шу буюк языджынынъ 100 - йыллыгына бағышлап Осман Заатов онынъ «Саран пехливан» («Скупой рыцарь») эсерини кырымтатарджағы чевирип нешир этти. Мезкүр китапнынъ джылтында бойле язылар булунмакъта: Саран пехливан. Русчадан мютерджими Акъмесджитте русча ве татарджа муаллими Осман Заатов. Бағычасарай: «Терджиман» таш ве хуруфат басмаханесинде басылмыштыр. Сене 1901.²

12 саифели бу китапченинъ бир нусхасы бугуньде С. - Петербургда Русие Миллий Күтүпханесинде «к - тат / 3 -711» шифри алтында булунмакъта. Инвентарь номери: 2369.

Китапченинъ алт къапында русча оларакъ: «Дозволено цензурою, 13 марта 1901 г., С. - Петербургъ» - дие язылғандыр.

Ама меракълысы шу ки, 1899 сенеси (А.С. Пушкиннинъ 100 - йыллыгына бағышланып) Бағычасарайда ойналған «Саран пехливан» башта Исмаил Лютфи Умеров тарафындан чеврильгендер. Эм бу терджиме назм дегиль де, несир экен. Бу акъкъында спектакльниш иштиракчиси Джелял Меинов хабер бере.³ Спектакльни сахнада шу артистлер къойғынан эдилер: Джелял Меинов, Осман Заатов, Сеттар Мисхорлы, Исмаил Лютфи Умеров ве Абдулла Терликчи. Сырасы кельгенде, шуны да къайд этмек истеймиз. Бу артистлер акъкъында биобиблиографик малюматлар профессор Исмаил Асаногълу Керим тарафындан нешир этильген эди.⁴ Ама соң вакъытлары биз Акъмесджиттеки граждан архивинден артистлеринъ бири - Сеттар Мисхорлы иле бағылышы көшма малюматлар эльде эттик. Мегер Сеттар Мисхорлы сиясетте де фааль иштирак эткени ичюн артындан гизли оларакъ чар охранкалары козете эди. Меселя, бир весикъада Таврия жандарма идаресининъ хадими /реис муавини/ ротмистр Леус Бағычасарай полициймейстерине 1911 сенеси июнь 16-да бойле риджада булуна (русчадан терджимедир): «Бир люзюниет чыкъынан себединен, сиз эфендизадемизге Сеттар адлы кимсе Бағычасарай кредит банкаларынынъ биринде хадим оларакъ хызметте булунамы, ве эгер де булунғынан киби олса, онынъ толу ады, унваны, преписка ве хызмет ери, яшы ве адресини огенип хабер берменъизни

риджа этерим». Экиндже куню, яни 1911 сенеси июнь 17-де, Багъчасарай полиция надзиратели Багъчасарай полициймейстерине джевабен бойле хабер бере: « Сиз эфендизадемиз вердигинъыз вазифе узерине хабер этем ки, аньдыгъынъыз шахс асылында Сеттар Мисхорлы олып, яшы 32-де, Багъchasарай кредит банкасының директоры вазифесинде ве Багъchasарайда Къайтазан махаллесинде кенди эвинде яшамакътадыр». ⁵

Джелял Меинов язгъяны киби, пьеса метни (тексти) ве роллер мукеммель огредиельди. Эсер сахнада ойналыркен, «Багъchasарай эхалисини буюк бир мемнүниет ичинде быракъмыш иди. Атта халкъын риджасына ве теклифине бинаэн, артистлер «Саран пехливан»ны икиндже куню текrar ойнамагъя меджбур олмуш идилер» (Меинов Дж. Къырымда татар театросы // Енъи дюнъя.- 1925.-ноябрь 17).

А.С. Пушкиннинъ бу эсери къырымтатарджа бир чокъ керелер ойналды. Бир дефасында бу акъта атта рус газетинде де хабер берильди. Ама газетке малюмат ёллагъан рус корреспонденти меселени там аньламагъаны ичюн буны «темиз татарджа ойналгъан биринджи спектакль» киби фикир юрьсете. Эр алда шу хаберде де меракълы шейлер тарифлене. Русча макъаледе айнен шойле дениле: «Залдаки отургъычларның номерлери олмагъанындан, сейирджилер арасында аньлашылмамазлыкълар олды... Эм де халкъ театрге яхшыджа алышмагъаны ичюн, базылары залгъа киргенде, аякъкъапларыны чыкъара ве багъдаш къурып отура, дигерлери темаша вакътында шекерлемелер тюкянындан алынгъан франзоллернен къапына здилер». ⁶ Хабернинъ девамындан спектакльде баш роллерден бириси олгъан Барон ролюни Джелял Меинов ойнап муваффакъиет къазангъаны, ве Гаспринскийнен Акчуурин эфендилер спектакльнинъ тешкилине ярдым эткенлери аньлашила.

Аслында Заатовның терджимеси де там оларакъ назм жанрында дегильдир. Ялынъыз къыскъа олгъан джумлелер белли бир услюпте ифаде этильсе, эсерде везин уйгъунлыгъы дуюлмакъта. Ама образлар гузель ишленгени, меракълы эпитетлер, къыяслар истидат иле иджат этильгени ачыкъ корюнмекте.

Бугунъде Осман Заатовның терджимесини араб уруфатындан кирилджеге транслитерациясыны япар экенмиз, эски метиннинъ бутюн хусусиетлери ве инджеликлерини сакъламагъа тырыштыкъ. Иште, чокъ йылдан сонъ А.С. Пушкиннинъ къырымтатарджаға чеврильген «Саран пехлива»ны янъыдан дюнъя юзюни корьмекте.

КЪУЛЛАНЫЛГЪАН ЭДЕБИЯТ:

1. Гаспринский И. Александр Сергеевич Пушкин // Терджиман.- 1899.- 26 мая.
2. Пушкин А.С. Саран пехливан. Русчадан мютерджими Осман Заатов. Багъчасарай: «Терджиман» таш ве хуруфат басмаханеси.- 1901.- 12 с.
3. Меинов Дж. Къырымда татар театросы // Енъи дюнъя.- 1925.- ноябрь 17.
4. Керим И.А. Сахна къараманлары // Йылдыз.-1997.- № 6.- С. 176-181.
5. ЦГАК, Ф.- 706.-оп. 2.-д. 35.-лл. 251, 390.
6. «Скупой рыцарь» на татарском // Крымский вестник.-1901.- № 17.